

BOŘIVOJ DOSTÁL

KLÍČE A SOUČÁSTI ZÁMKŮ Z BŘECLAVI-POHANSKA

Výskyt součástí uzavíracího zařízení v archeologických památkách protohistorických společenství svědčí jednak o značné úrovni jejich stavební kultury a jednak o výrazné majetkové a počínající třídění diferenciaci v jejich prostředí. V plné míře to platí i o moravských Slovanech v raném středověku. Souvislost mezi výskytem zámků a mincí, jak se o ní zmiňoval V. HRUBÝ (1958, 49—50), již není tak jednoznačná. Ukazují na to právě slovanské nálezy z Moravy. Klíče a zámky se objevují na našem území podstatně dříve než domácí mincovní platidla. Hojný výskyt součástí uzamykacích zařízení však registrujeme v období velkomoravském, kdy již můžeme počítat s používáním předmincovních platidel (SEJBAL 1960, POŠVÁŘ 1964). Archeologický obraz stavební kultury předvelkomoravského a velkomoravského období se zdá být sice prostý (DOSTÁL 1987a), nicméně i jednoduché zemnice — nemluvě o větších roubených stavbách s dusanými jílovitopísčitymi podlahami (KLANICA 1986, 160—161), s kamennými podezdívkami nebo litými maltovými podlahami na hradištích (POULÍK 1957, 260; 1975, obr. 31—32; DOSTÁL 1975, 61—64) — musely mít pevné stěny a být i jinak nesnadno přístupné, měly-li mít zámky na dveřích nějaký smysl. Drobnější klíče a součásti zámků svědčí o vybavení interiéru obydlí různými uzamykatelnými truhlicemi. Enormní vzrůst nálezů klíčů na velkomoravských hradištích je v souladu s jinými indiciemi o nárůstu raně feudálních vztahů ve velkomoravské společnosti, které se zvláště výrazně projevují právě na hradištích.

Nedávno poukázal J. POULÍK (1985, 41—42) na překvapivé množství klíčů na knížecím hradě v Mikulčicích (84 kusů) proti nepočetným nálezům klíčů ze Starého Města (6 kusů) a Břeclavi-Pohanska (2 kusy). Jmenovaný autor mohl přirozeně vycházet jen z publikovaného stavu nálezů, který neodpovídá faktickému počtu objevených klíčů, jenž je podstatně vyšší. Cílem tohoto příspěvku je informovat o současném stavu nálezů součástí uzamykacích zařízení z Břeclavi-Pohanska a na jejich základě upozornit na některé nové momenty související s jejich výskytem a chronologií.

V průběhu terénních výzkumů na Pohansku prováděných v letech 1958—1986 filozofickou fakultou Univerzity J. E. Purkyně bylo objeveno na 20 klíčů, 5 závor ze zámků a 2 kování klíčových otvorů mimo dalších železných součástí (pružin, skobek, různých kování aj.), jejichž souvislost se zámkem není bezpečně prokazatelná, a proto se jimi v této studii blíže nezabýváme.

Z klíčů byl jeden objeven při výzkumu velmožského dvorce (1), pět v prostoru bývalé lesní školky (2—6), ke kterým lze přiřčenit další tři klíče nalezené při výzkumu valu na jeho vnitřní straně (7—9), jeden v sídlištních objektech nad žárovým pohřebištěm (10), čtyři na severovýchodním předhradí (11—16), k nimž lze přiřadit i jeden kus nalezený při výzkumu valu na jeho vnější straně (15) a pět na jižním předhradí (16—20) — obr. 1.

1. Železný otočný klíč s vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem a s lopatkovitým ozubem. D 121 (rozměry drobných předmětů jsou uváděny v milimetrech); p 10; oko 37×27 ; ozub 20×17 ; inv. č. 43.565; obr. 2 : 12.

Byl nalezen ve výplni protáhle mělce zahloubené stavby — obj. 68/VD (d 14 m; š 2,6—3,6 m; hl 5—55 cm) nacházející se na vnější straně mladšího oplocení dvorce a interpretované jako chlév (DOSTÁL 1975, 51, 294, tab. 5).

2. Železný otočný klíč s vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem a s obdélníkovitým ozubem se čtvercovitým zářezem na vnější straně. D 133; p 10; oko 30×36 ; ozub 27×16 ; inv. č. 112.126; obr. 2 : 18.

Pochází z výplně velké trojdílné zahloubené stavby — obj. 38/LŠ (d 15,5 m; š 2,5 až 3 m. hl. 45—90 cm) dílenské rázu, patrně gynaecia (DOSTÁL 1986, 98—104, obr. 1; 3 : 1).

3. Železný otočný klíč s vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem a s odlomeným ozubem. D 128; p 9; oko 40×43 ; inv. č. 20.256; obr. 2 : 13.

Byl nalezen ve výplni obytné čtvercovité zemnice — obj. 57/LŠ ($3,1 \times 3,4$ m; hl 20 až 25 cm) bez výraznějších stop otopného zařízení (DOSTÁL 1987b, 77—80, obr. 9 : 2).

4. Železný kotvovitý klíč s plochými rameny (jedno odlomeno) a s hraněným tělem přecházejícím v tylní části ve zúžený krček kruhového průřezu a s dvoujehlancovité ukončení. Na krčku mohl být původně uchycen kroužek nebo očko z organické látky. D 170; p 8; d ramen 54; inv. č. 165.689; obr. 2 : 5.

Pocházel z velké mělce zahloubené stavby protáhle oválného půdorysu — obj. 106/LŠ (d 10 m; š 1,6—2 m; hl 40—55 cm) se značným obsahem strusky; šlo patrně o kovárnu (DOSTÁL 1986, 114—118, obr. 11; 12 : 1).

5. Železný otočný klíč s vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem se zbytky odlomeného ozubu. D 129; p 9; oko 38×28 ; š ozubu 17; inv. č. 166.283; obr. 2 : 19.

Byl nalezen v zásypu velké trojdílné zahloubené stavby — obj. 107/LŠ (d 14,4 m; š 2,6—3,4 m; hl. až 150 cm) dílenského rázu, snad gynaecia (DOSTÁL 1986, 108 až 114, obr. 7; 9 : 1).

6. Železný otočný klíč s drobným vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem a s lichoběžníkovitým ozubem. D 90; oko 18×24 ; ozub 12×11 ; inv. č. 118.002; obr. 2 : 16.

Pocházel z kulturní vrstvy čtverce B 69—59/LŠ, kde mohl souviset s neočíslovaným povrchovým kúlovým objektem, jehož nevýrazné stopy zasahovaly do tohoto čtverce.

7. Železný otočný klíč s vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem a s obdélníkovitým ozubem. D 137; p 9; oko 38×43 ; ozub 20×25 ; inv. č. 124.317; obr. 2 : 14.

8. Fragmentární otočný klíč s vejcovkovitým okem a s válcovitým tělem. D 123; p 9; oko 37×41 ; inv. č. 124.321; obr. 2 : 15.

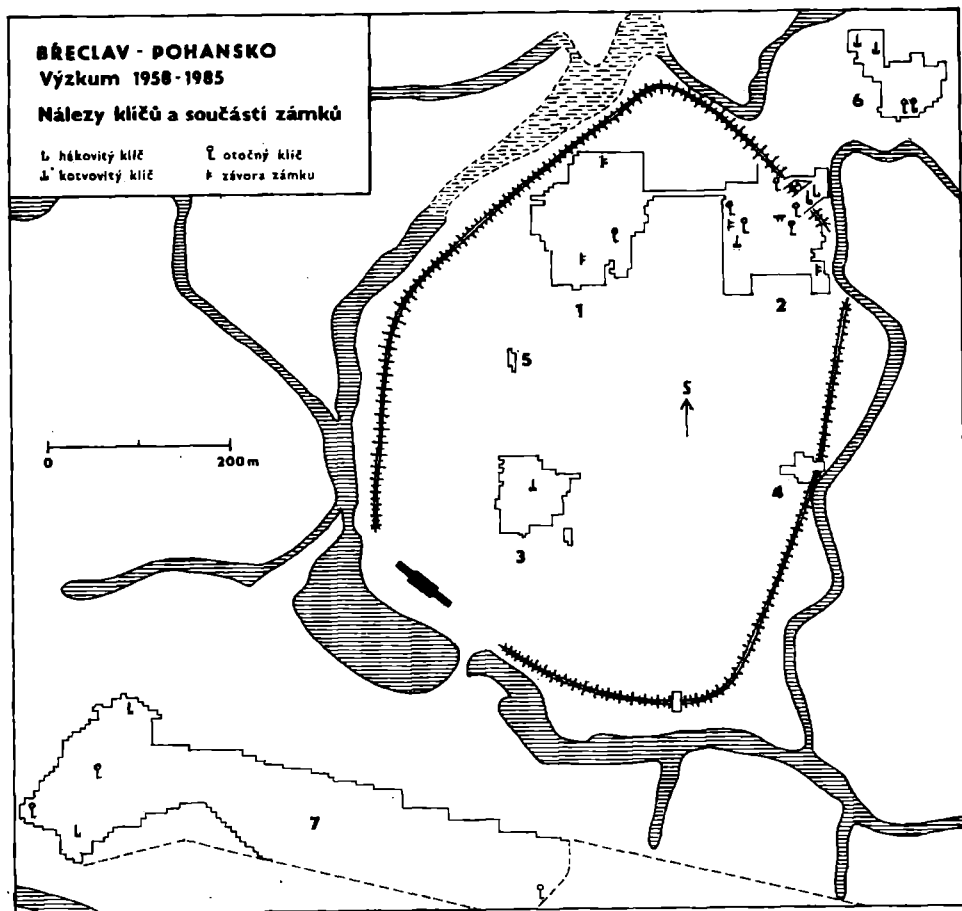
Klíče 7—8 byly součástí depotu železných předmětů, který se nacházel v lahovitě nádobě u pece obytné zemnice č. 10/V-XIV ($3 \times 3,4$ m; hl 30 cm) s kamennou pecí v rohu, zaniklé současně s opevněním hradiska (DOSTÁL 1977/78, 111, obr. 4 : 8,9).

9. Železný hákovitý klíč s hraněným tělem, s jedním koncem roztepaným na

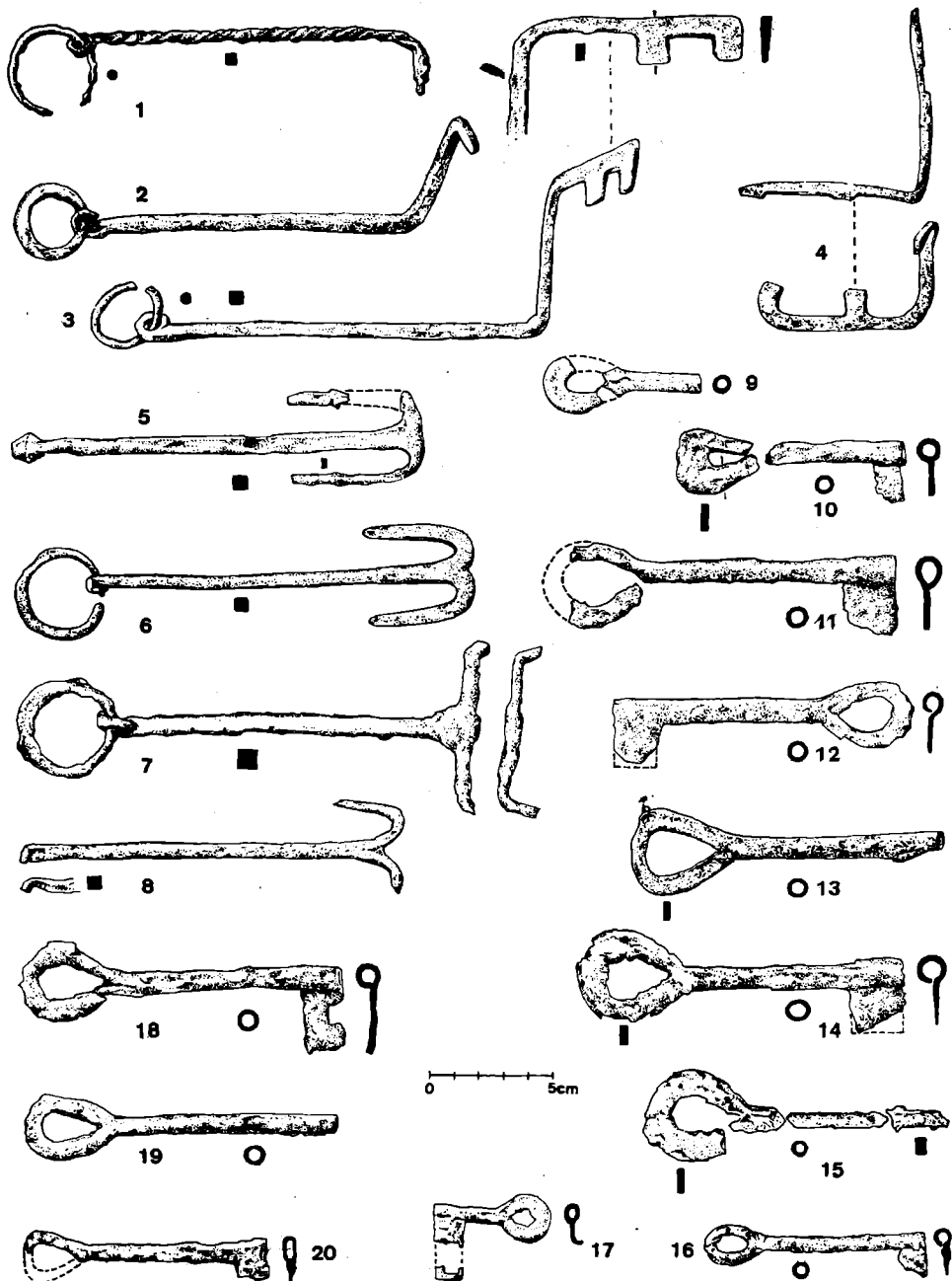
plocho a svinutým v očko, v němž je uchycen plochý závěsný kroužek. Druhý konec je dvakrát pravouhle zahnut ve dvou rovinách. D 154; d ramene 50; d ozubu 22; p kroužku 33; inv. č. 126.372; obr. 2 : 2.

Byl nalezen v pohřbeném humusu při odstraňování kontrolního bloku nad hrobem 1 v řezu valem č. XIV z roku 1975. Místo nálezů bylo vzdáleno asi 1 m severozápadně od zemnice 10/V-XIV; klíč mohl souviset se zámkem u dveří této zemnice.

10. Železný kotvovitý klíč s hraněným tělem přecházejícím obloukovitě v plochá rovnoběžná ramena po obou stranách těla. Druhý konec je na plocho roztepán a svinut v očko, v němž je pohyblivě uchycen hraněný závěsný kroužek. D 158; d ramen 44; p kroužku 38; inv. č. 68.658; obr. 2 : 6.

Obr. 1. Břeclav-Pohansko. Výzkum 1958—1985. Rozložení nálezů klíčů a součástí zámků. 1 — velmožský dvorec (VD); 2 — řemeslnický sídlištní areál v bývalé lesní školce (LŠ); 3 — velkomoravské sídliště nad žárovým pohřebištěm (ŽP); 4 — u východní brány (VB); 5 — sídliště u jezírka; 6 — severovýchodní předhradí (SP); 7 — jižní předhradí (JP). Vysvětlivky značek: a — hákovitý klíč; b — kotvovitý klíč; c — otočný klíč; d — závora k zámku.

Pochází ze čtvercovité obytné zemnice č. 27/ŽP (3,35 × 3,65 m; hl 22 cm) s kamennou pecí v severním rohu.

11. Železný kotvovitý klíč s masivním tělem zčásti kruhového a zčásti obdélníkovitého průřezu. Týlní část je roztepána a svinuta v očko, v němž tkví plochý závěsný kroužek. Druhý konec se rozbíhá ve dvě ramena, jejichž konce jsou pod tupým úhlem zahnuty na jednu stranu a vytvářejí krátké hraněné ozuby. D 158; d ramen 63; d ozubů 10—13; p kroužku 42; inv. č. 120.044; obr. 2 : 7.

Byl nalezen u destrukce kamenů pocházejících z pece z blíže nerozlišeného povrchového obydlí č. 73/SP.

12. Železný kotvovitý klíč s hraněným tělem přecházejícím na jednom konci obloukovitě v plochá oboustranná ramena (jedno odломeno) a na druhém konci v poškozené ploché očko k uchycení závěsného kroužku. D 157; d ramen 30; inv. č. 5.671; obr. 2 : 8.

Pochází z kulturní vrstvy čtverce B 47-31, v jehož sousedství se nacházel obj. 1/SP — obytná čtvercovitá zemnice (2,9 × 3,1 m; hl 45 cm) s kamennou pecí v západním rohu. Není vyloučeno, že patřil k zámku dveří tohoto obydlí (DOSTÁL 1970, 127, 137; obr. 2; 12 : 15).

13. Železný otočný klíč s poškozeným vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem na konci zploštělým a přecházejícím v krátký ozub. D 100; p 7; d oka 25; ozub 9 × 14; inv. č. 88.625; obr. 2 : 20.

Souvisel patrně s obytnou stavbou č. 26/SP s kameny vyloženým ohništěm ve východním rohu; obydlí bylo vymezeno kamennou krou v povrchovém humusu, vyplňující téměř celý čtverec B 38—42.

14. Drobný otočný železný klíček s vejcovkovitým okem, s dutým kulatým tělem přecházejícím v široký ozub se dvěma pravouhle ohnutými výčnělky. D 48; očko 20 × 22; ozub 10 × 13; inv. č. 79.377; obr. 2 : 17.

Nacházel se v kamenné destrukci čtverce B 38—43, poblíž obj. 26/SP. Není vyloučeno, že souvisel s jeho vnitřním zařízením. (DOSTÁL 1970, 139, obr. 12 : 20).

15. Zlomek železného hákovitého klíče s hraněným tělem a s jedním koncem dvakrát pravouhle zahnutým a opatřeným dvěma ozuby. D 83; d ramen 45 + 70; d ozubu 12; inv. č. 124.923; obr. 2 : 4.

Byl nalezen na vnější straně řezu valem XIV/1975 (5 m od SV okraje řezu, 6 m od JV okraje řezu, v hl 40—60 cm) v kulturní vrstvě, pod destrukcí kamenů a dřev; mohl tedy souviset s neocíslovanou povrchovou kúlovou stavbou ležící vně hradby, na severovýchodním předhradí.

16. Železný hákovitý klíč s torďovaným tělem na jednom konci pravouhle zahnutým v krátké rameno, na druhém konci zploštělým a svinutým v očko, v němž je uchycen závěsný kroužek. D 148; p 5; d ramene 23; p kroužku 37; inv. č. 39.267; obr. 2 : 1.

Pochází z výplně obdélníkovité jámy — obj. 10/JP (3,7 × 1 m; hl 40 cm) sloužící patrně ke skladovacím účelům.

17. Dva zlomky železného otočného klíče s vejcovkovitým okem, s válcovitým tělem a s poměrně úzkým ozubem. D 93; p 10; oko 35 × 27; ozub 10 × 17; inv. č. 127.350; obr. 2 : 10.

Byl nalezen ve výplni obytné zemnice — obj. 26/JP — s kamennou pecí v rohu.

18. Železný otočný klíč s poškozeným vejcovkovitým okem, s dutým válcovitým tělem a s masivním pětiúhelníkovitým ozubem. D 135—145 p 10; ozub 22 × 22; inv. č. 129.065; obr. 2 : 11.

Pochází z výplně čtvercovité jámy — obj. 46/JP (2 × 2 m; hl 30 cm), patrně kletě.

19. Železný hákovitý klíč s hraněným tělem v týlní části roztepaným a svinutým

Obr. 2. Břeclav-Pohansko. Velkomoravské železné klíče hákovité (1—4), kotvovitě (5—8) a otočné (9—20). Obj. 10/JP (1); z vrstvy od obj. 10/V-XIV (2); od obj. 150/JP ze čtv. N 27-3 (3); od kúlového objektu na SP z řezu valem XIV/1975 (4); obj. 106/LŠ (5); obj. 27/ŽP (6); obj. 73/SP (7); od obj. 1/SP ze čtv. B 47-31 (8); obj. 431/JP (9); obj. 10/JP (10); obj. 46/JP (11); obj. 68/VD (12); obj. 57/LŠ (13); z depotu v obj. 10/V-XIV (14—15); od kúlové stavby ve čtv. B 69-59/LŠ (16); z blízkosti obj. 26/SP ze čtv. B 38—43 (17); obj. 38/LŠ (18); obj. 107/LŠ (19); z obj. 26/SP ze čtv. B 38—42 (20).

v očko, v němž je uchycen plochý kroužek. Druhý konec je dvakrát pravouhle zahnut ve dvou navzájem kolmých rovinách a terminální část je opatřena dvěma ozuby. D 173; d ramen 70 + 95; p kroužku 30—35; ozuby 11 × 13; inv. č. 144.504; obr. 2 : 3.

- Byl nalezen v kulturní vrstvě čtverce N 27-3, v němž patrně souvisel se čtvercovitou obytnou zemnicí 150/JP s kamennou pecí v rohu, která do tohoto čtverce zasahovala.

20. Dva zlomky železného otočného klíče s vejcovkovitým okem a s dutým válcovitým tělem. D 65; inv. č. 174.405; obr. 2 : 9.

Pocházel z nevýrazné protáhle oválné jámy č. 431/JP.

Závory zámků označované dříve jako dřevobráběcí nástroje, tzv. osníky (KOSTRZEWSKI 1947, 220—221) byly objeveny ve dvou exemplářích při výzkumu velmožského dvorce (1,2) a ve třech kusech v areálu lesní školky (3—5).

1. Prohnutá železná závora v podobě hranolovité tyčinky s jedním koncem rozšířeným a s dvěma ozuby ve středu. D 155; síla 12 × 6; v ozubů 14; inv. č. 59.499; obr. 3 : 1.

Byla nalezena ve čtverci A 13—75, který byl z větší části vyplněn objektem 112/VD — nadzemní stavbou se sníženou podlahou, patrně hospodářského určení — kletí. Tato stavba zřejmě souvisela se starší fází opevnění dvorce.

2. Masivní železná závora s mírně se rozšiřujícími konci a s dvěma ozuby ve středu. D 164; síla 14 × 8; v ozubů 15; inv. č. 30.167; obr. 3 : 2.

Našla se v kulturní vrstvě čtverce A 9—53 při výzkumu velmožského dvorce. Souvisela snad s nerozlišeným povrchovým objektem, z něhož se v humusovité vrstvě tohoto čtverce zachovala kamenná kra.

3. Drobná železná závora se zúženými konci a s jedním zachovaným ozubem; druhý je odlomen. D 100; inv. č. 20.535/6; obr. 3 : 4.

Pocházela ze čtvercovité obytné zemnice — obj. 58/LŠ (3,1 × 3,4 m; hl 50 cm) s ohništěm ve východním rohu (DOSTÁL 1987b, 80—82, obr. 11 : 8).

4. Masivní železná závora s mírně se rozšiřujícími konci a s dvěma ozuby ve středu. D 140; síla 11—13 × 7; v ozubů 17; inv. č. 119.202; obr. 3 : 3.

Byla objevena v kulturní vrstvě čtverce B 69—66, kde patrně souvisela s výplní mělce zahloubeného obdélníkovitého objektu 87/LŠ (d 5,25 m; š 2,5 m; hl 12 cm), patrně dílenského určení.

5. Masivní železná závora s jedním koncem výrazně rozšířeným a s dvěma ozuby ve středu. Jeden ozub a konec jednoho ramene poškozeny. D 148; síla 10—12 × 7; v ozubů 14; inv. č. 184.124; obr. 3 : 5.

Byl nalezen na povrchu výplně velké neúplně prokopené jámy — obj. 168/LŠ — s velkou chlebovou pecí; šlo patrně o pekárnou.

Kování klíčových otvorů byla zjištěna pouze dvě, z toho jedno na severovýchodním předhradí (1) a jedno v lesní školce (2).

1. Železné lichoběžníkovité kování klíčového otvoru opatřené v rozích dírkami pro hřebý; v jedné hřeb utkvěl. Otvor pro klíč odpovídá tvarově otočnému klíči s ozubem. Okraje kování jsou místy odlámaný. V 80; š 53—63; v otvoru 40; d hřebu 15; inv. č. 96.027 obr. 3 : 6.

Pochází ze sondy 3 na severovýchodním předhradí.

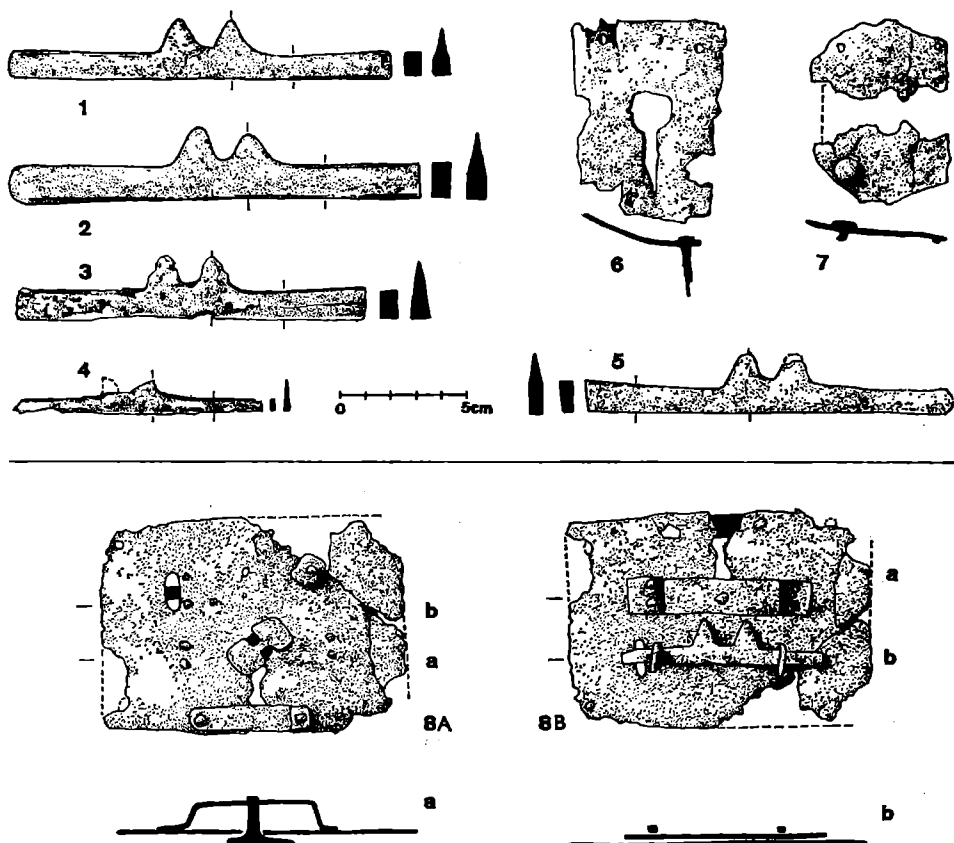
2. Dva zlomky železného plechu s částečně zachovaným otvorem, s obloukovitým okrajem a se zbytky dvou hřebů, z nichž jeden má plochou kruhovou hlavici. Jde patrně o kování klíčového otvoru. D 55; š 33; inv. č. 18.689; obr. 3 : 7.

Bylo nalezeno ve čtvercovité obytné zemnici — obj. 55/LŠ (3,5 × 3,7 m, hl 45 cm) se zbytky otopného zařízení uprostřed (DOSTÁL 1987b, 70—75, obr. 5 : 1,0).

Jak plyne z uvedeného soupisu, jsou v nálezích na Pohansku zastoupeny dvě základní skupiny klíčů, jak je stanovil V. HRUBÝ (1958)

a v mikulčických nálezích popsal B. KLÍMA (1981): klíče hákovité (4 kusy) včetně zvláštního typu klíčů kotvovitých (rovněž 4 kusy) a klíče otočné (12 kusů); nevyskytly se tam zatím klíče zásuvné.

Hákovité klíče se vyznačují hráněným tělem v tylní části roztepaným a svinutým v očko, v němž je pohyblivě uchycen závěsný kroužek. Pouze v jednom případě bylo tělo klíče tor dováno (obr 2 : 1) jako u některých klíčů z Mikulčic (KLÍMA 1980, obr. 21). Pokud jde o úpravu pracovní části, lze mezi klíči z Pohanska rozlišit čtyři typy. K prvému patří prostý hákovitý klíč bez zpětného ozubu z obj. 10/JP (obr. 2 : 1), který má obdobu v jednom exempláři z Mikulčic (KLÍMA 1980, 44, obr. 20 : 1) a posunoval závoru otočnými pohyby. K druhému typu patří klíč s jedním ozubem nalezený poblíž zemnice 10/V-XIV (obr. 2 : 2), kte-

Obr. 3. Břeclav-Pohansko. Železné závory zámků (1—5) a kování klíčových otvorů (6—7). Od obj. 112/VD ve čtv. A 13—75 (1); ze čtv. A 9—53 (2); od obj. 67/LŠ ve čtv. B 69—66 (3); obj. 58/LŠ (4); obj. 168/LŠ (5); sonda 3/SP (6); obj. 55/LŠ (7). — Der Runde Berg bei Urach. Rub a líc zámků s dvouzubou závorou z vrstev 9.—10. stol. na alamanském sídlišti (8a,b — podle U. Kochové).

rý se však od mikulčických kusů tohoto typu (KLÍMA 1981, 43; obr. 19 : 2—6; 20 : 2,3; 21 : 1; 23 : 1,2) liší tím, že ozub není rovnoběžný s tělem, ale je vychýlen pravouhle do strany; i tento klíč asi pracoval tím způsobem, že ozub zapadl do příslušného výřezu v závoře a posuvným pohybem ve dveřní štěrbíně ji vyřadil z funkce. Obdobnou variantu registroval B. KLÍMA v Mikulčicích u typu s dvěma trny (1980, 45—46, obr. 20 : 5). K třetímu typu s dvěma ozuby patří dva kusy, poškozený z valu XIVa (obr. 2 : 4) a úplný z obj. 150/JP (obr. 2 : 3). Náleží k vzácným složitěji formovaným hákovitým klíčům s dlouhými rameny (KLÍMA 1981, 46), jejichž pracovní část s ozuby je ohnuta na pravou stranu.

Čtvrtým typem hákovitých klíčů jsou klíče kotvovitě, označované též jako lakónské (HRUBÝ 1958, 59). V. Hrubý je ještě v moravských nálezech neznal a B. Klíma uvádí pouze jediný exemplář z Mikulčic a upozorňuje na další kus z Libice (KLÍMA 1980, 47, obr. 22). Na Pohansku se zatím vyskytly čtyři exempláře kotvovitých klíčů náležející ke třem variantám. První variantu představují klíče z obj. 27/ŽP (obr. 2 : 6) a z obj. 1/SP (obr. 2 : 8). Jejich hráněné tělo vybíhá obloukovitě v plochá ramena umístěná oboustranně těla, s nímž jsou buď rovnoběžná nebo se mírně rozbíhají. Na týlní straně je tělo naplocho rozepáno a svinuto v očko, v němž je pohyblivě uchycen kroužek. Druhá varianta doložená z obj. 106/LŠ má pracovní část shodnou s variantou první, zatímco týlní část je knoflíkovitě zesílena (obr. 2 : 5), což umožňovalo uvázat na klíč kóžené očko. Třetí varianta pochází z obj. 73/SP (obr. 2 : 7); zatímco týlní část je stejná jako u první varianty, tj. má podobu oka s pohyblivě uchyceným kroužkem, pracovní část se rozbíhá oboustranně v přímá ramena tvořící s tělem podobu T a jejich konce jsou tupouhle zahnuty nikoliv zpětně podél těla jako u mikulčického exempláře (KLÍMA 1980, obr. 22), nýbrž k břišní straně. Kotvovitě klíče z Pohanska tedy vykazují značnou tvarovou rozmanitost.

Otočné klíče byly na Pohansku získány ve dvanácti exemplářích. Vykazují stejné typologické znaky jako klíče v Mikulčicích a na jiných lokalitách. Oka mají plochá, vejcovkovitá, těla válcovitá, dutá, ozuby většinou poškozené, původně zřejmě čtvercovité nebo obdélníkovité, zpravidla lícují s koncem těla, ojediněle jsou od konce těla mírně odsazené (obr. 2 : 10), umístěné převážně na podélné ose těla, řidčeji poněkud excentrické (obr. 2 : 13,14). V jednom případě se vyskytl na hraně ozubu zářez (obr. 2 : 13) a v jiném případě byl zářez na spodní straně ozubu, která byla nadto pravouhle vytočena do strany (obr. 2 : 17). Délka většiny otočných klíčů se pohybovala mezi 120—140 mm; takové řadí B. KLÍMA (1980, 56) k velmi dlouhým exemplářům a dá se předpokládat, že sloužily k dveřním zámkům. U dvou klíčů se délka pohybuje mezi 90—100 mm (obr. 2 : 16,20) a u jednoho dosahuje jen 48 mm (obr. 2 : 17); právem se můžeme domnívat, že tyto klíče byly používány k zámkům truhlic.

Závory zámků představují masivní železné tyčinky obdélníkovitého průřezu s dvěma zploštělými ozuby ve středu (obr. 3 : 1—5). — J. KOSTRZEWSKI (1947, 220—221) označoval původně tyto předměty jako osníky — kolářské nástroje sloužící k opracování loukotí a os kol, k dlabání žlábků a pod. Po něm tento výklad převzali naši badatelé

Přehledná tabulka klíčů z Břeclavi-Pohanska

Poř. čís.	Čtverec	Objekt/ úsek*	Druh objektu	Inventární číslo	Druh klíče	Délka v mm	Poznámka	Obr.
1	—	68/VD	chlév?	43.565	otočný	121	—	2 : 12
2	—	38/LŠ	dílna	112.126	otočný	133	—	2 : 18
3	—	57/LŠ	obydlí	20.256	otočný	128	ozub odlomen	2 : 13
4	—	106/LŠ	dílna	165.689	kotvovitý	170	knofl .ukončení	2 : 5
5	—	107/LŠ	dílna	166.283	otočný	129	ozub odlomen	2 : 19
6	B 69-59	LŠ	kúl. stavba	118.002	otočný	90	k truhlici?	2 : 16
7	—	10/V-XIV	obydlí	124.317	otočný	137	v depotu	2 : 14
8	—	10/V-XIV	obydlí	124.321	otočný	123	v depotu	2 : 15
9	B 63-65	V-XIV/LŠ	obydlí?	126.372	hákovitý	154	—	2 : 2
10	—	27/ŽP	obydlí	68.658	kotvovitý	158	—	2 : 6
11	—	73/SP	obydlí?	120.044	kotvovitý	158	—	2 : 7
12	B 47-31	1/SP ?	obydlí	5.671	kotvovitý	157	—	2 : 8
13	B 38-42	26/SP	obydlí?	88.625	otočný	100	k truhlici	2 : 20
14	B 38-43	26/SP ?	obydlí?	79.377	otočný	48	k truhlici	2 : 17
15	B 61-62	SP	klet	124.923	hákovitý	83	—	2 : 4
16	—	10/JP	klet?	39.267	hákovitý	148	tordovaný	2 : 1
17	—	26/JP	obydlí	127.350	otočný	93	ve 2 zlomcích	2 : 10
18	—	46/JP	klet?	129.065	otočný	135	poškozené oko	2 : 11
19	N 27-3	150/JP	obydlí	144.504	hákovitý	173	—	2 : 3
20	—	431/JP	jáma?	174.405	otočný	?	zlomek	2 : 9

* Označení zkoumaných úseků v areálu Břeclavi-Pohanska: VD — velmožský dvorec, LŠ — lesní školka, ŽP — areál žárového pohřebiště, SP — severovýchodní předhradí, JP — jižní předhradí, V-XIV — řez valem č. XIV z roku 1975.

(NOVOTNÝ 1963, 33; obr. 17 : 4; VENDTOVÁ 1969, 203, obr. 19 : 17; KLANICA 1972, 13; DOSTÁL 1975, 204—206 aj.). V nálezích z Opolí jsou však tyto předměty označovány jako závory (CZERSKA 1972, 67 až 68 obr. 10) a stejně je vykládá i G. P. FEHRING (1972, 161, Beilage 45, UF 43). Nejpresvědčivěji je tento výklad doložen nálezem celého zámku se závorou (obr. 3 : 8) z vrstev 9.—10. stol. na alamanském opevněném sídle „Kulatý kopec“ u Urachu (KOCH 1984, II, Taf. 43 : 1). Na základě uvedených názorů a dokladů se přikláním k tomuto výkladu. Čtyři závory z Pohanska jsou masivní, dlouhé 140—165 mm a patří zřejmě k dveřním zámkům skladovacích a dílenských objektů. Pátý kus z obytné zemnice 58/LŠ je drobnější a pocházel zřejmě ze zámku truhlice.

Kování klíčových otvorů, jak lichoběžníkovité (obr. 3 : 6), tak druhé, které je patrně fragmentem pavézovitého tvaru (obr. 3 : 7), mají analogie v mikulčických nálezích (KLÍMA 1980, obr. 30 : 1—6,9).

Sledujeme-li rozložení popsanych klíčů a součástí zámků na hradisku Pohansku (obr. 1), zjistíme, že pouze jediná závora se našla přímo v prostoru velmožského dvorce u obj. 112, který patrně sloužil ke skladovacím účelům. Další závora a jeden klíč byly sice objeveny v průběhu výzkumu dvorce, ale vně jeho vlastního areálu. Pozorujeme tu odlišnou situaci, než je tomu v Mikulčicích; tam se nálezy koncentrují v knížecím sídle (KLÍMA 1980, obr. 42; nálezy z jiných částí mikulčického hradiska nebyly publikovány), zatímco na Pohansku v sídle velmože, ať už šlo o příslušníka knížecího rodu nebo knížecího úředníka, klíče a zámky téměř vůbec nejsou. Tamější objekty byly buď střeženy, takže nemusely být uzamykány, nebo se klíče koncentrovaly v ruku jednoho dvorského hodnostáře a při zániku dvorce nezůstaly na místě. Pocházejíce z povrchových objektů mohly též snadněji podlehnout zkáze v důsledku orby a povětrnostních vlivů než klíče z objektů zahlobouných. To by mohla být jedna z příčin, proč většina klíčů z Pohanska pochází z řemeslnického areálu zkoumaného v bývalé lesní školce na hradisku a ze sídlišť na předhradích.

Převážná většina klíčů a součástí zámků byla na Pohansku nalezena v obytných zemnicích (v 8 případech), dále v povrchových obydlích (2 případy), v dílenských objektech (4 případy), v kletích a jiných hospodářských stavbách sloužících ke skladovacím účelům (4 případy) a v objektu interpretovaném jako chlév (1 případ). Pouze dvakrát šlo o nálezy z kulturní vrstvy, které nebylo možné uvádět v souvislost s žádným objektem. Zamykala se tedy bydli, a to především zemnice sloužící podle vžitých představ řadovému obyvatelstvu, dílny, hospodářské stavby a chlévy; z obytných staveb vyšší společenské vrstvy klíče neznáme.

Pokud jde o chronologii, pocházejí všechny klíče a součásti zámků z Pohanska z velkomoravských objektů. V žádném časné slovanském nebo starohradištním objektu klíč nebyl nalezen. V širším teritoriálním rámci se hákovité klíče objevují již ve starší době hradištní (8. stol.) a jsou běžné i na mladohradištních lokalitách z 10.—13. století (HRUBÝ 1958, 58 až 59). Známe je ze starohradištních depotů železných předmětů z Gajar, Moravského Jána, Kútů (BARTOŠKOVÁ 1986, 88, obr. 5 : 32; 8 : C4, 5; 12 : 35) a představují masově zastoupený typ v sídlištních vrstvách 10.—13. století z Opolí (CZERSKA 1972, 62—64, obr. 1; 3 : c,d; 4 : a,b;

5; 6 : a,c; 7; 11—13). Kotvovité klíče tzv. lakónského typu jsou kromě vrstev 9.—10. stol. z Urachu (KOCH 1984, 153—154, Taf. 41 : 11—13) známy i z vrstev 11.—12. stol. z Opolí (CZERSKA 1972, 64, obr. 4 : c), Gdaňska (PIASKOWSKI 1960, 85, obr. 12 : 18), Hnězdna (LUKASIEWICZ 1939, 48, obr. XLIX : 3,4) a Gieczce (KOSTRZEWSKI 1952, 164 až 165, tab. 129 : c). Otočné klíče datoval původně V. Hrubý do 1. poloviny 10. století, upozorňoval však na možnost jejich dřívějšího výskytu s ohledem na to, že v Hnězdne se objevují již v 8. století, v Birce, Haithabu aj. v 9.—10. století (HRUBÝ 1958, 62). Na základě hojného výskytu otočných klíčů na akropoli mikulčického hradiska posunul B. Klíma jejich datování k polovině 9. stol. a svou přehlednou tabulku vývoje klíčů (KLÍMA 1980, 55,61,65 obr. 41) navodil představu, že hákovité a kotvovité klíče na velkomoravských lokalitách vystupují v 1. polovině 9. století a otočné klíče až ve 2. polovině tohoto věku a později, což jednoznačně vyslovil J. POULÍK (1985, 41—42). Ve skutečnosti ovšem z Klímovy tabulky plyne, že počítá s plynulým výskytem hákovitých klíčů nejméně do 11. století (viz příslušnou šipku v tabulce). Počátek výskytu otočných klíčů v polovině 9. století stanovil B. Klíma jen na základě obecné představy o rozvoji velkomoravské hmotné kultury a zejména architektury v souvislosti s příchodem byzantské mise, nikoliv na základě studia nálezových celků. Pravděpodobně nebylo možné v řadě případů klíče k nějakým nálezovým celkům přiřadit. Tím více však zůstává nejisté, zda některé kusy otočných klíčů nepatřily již do 1. poloviny 9. století nebo dokonce do 8. století, neboť na mikulčické akropoli byly stavby jak z velkomoravského tak z předvekomoravského období (KLANICA 1986, 160—161), jak o tom svědčí i rozptýl nálezu předvekomoravského stáří, např. hákovitých ostruh (POULÍK 1986, obr. 8).

Též některé nálezové celky s otočnými klíči z Pohanska nevyklučují jejich používání již před polovinou 9. století. Např. v obytné zemnici 57/LŠ se vyskytlo kování vědérka s trojúhelníkovitými atášemi se smyčkovitým uchem (DOSTÁL 1987b, obr. 9 : 4), které jsou kladeny na počátek střední doby hradištní (KUDRNÁČ 1970, 121). V dilenském objektu 38/LŠ se našel fragment bohatě zdobené parohové schránky (DOSTÁL 1986, obr. 3 : 16), které patrně souvisejí se starší fází velkomoravského horizontu (KLANICA 1986, 78—81). V dlouhé zahloubené stavbě č. 103—107 až 108 je zastoupena ostruha se složitě profilovaným bodcem a ozdobně kovanou ploténkou typu IA (DOSTÁL 1986, obr. 9 : 18), kterou lze spojovat s druhou fází blatnicko-mikulčického horizontu ze 2. čtvrtiny 9. století (BIALEKOVÁ 1965, 533; 1977, 100—101). V depotu ze zemnice 10/V až XIV byl fragment železného křížového kování a železná průvlečka s profilovanou obdélníkovitou tylní destičkou (DOSTÁL 1977/79, obr. 4 : 11,12) patřící rovněž do druhé fáze blatnicko-mikulčického horizontu. Jde tedy již o značný počet indicií naznačujících možnost výskytu otočných klíčů již v první polovině 9. století.

Studium klíčů a součástí zámků z Pohanska přineslo několik důležitých poznatků. 1. Značný počet kotvovitých klíčů na této lokalitě ukázal, že tento typ klíčů nebyl ve velkomoravském prostředí vzácností jak plynulo ze starších prací. 2. Klíče z této lokality vykazují výraznou absenci v exkluzivním velmožském sídle a prokazují uzamykání některých

řadových obydlí zemnicového rázu a ve stejné míře uzamykání dílen-
ských objektů a hospodářských staveb (kletí, skladišť, chlévů). 3. V nále-
zových celcích s otočnými klíči se na Pohansku ve čtyřech případech
vyskytly předměty datovatelné do první poloviny 9. století, což nazna-
čuje možnost jejich používání již v této době.

LITERATURA

- BARTOSKOVÁ, A. 1986: Slovanské depoty železných předmětů v Československu. StaÚ Brno XIII/2, Praha.
- BIALEKOVÁ, D. 1965: Výskum slovanského hradiska v Pobedime roku 1964, AR 17, 530—538.
- BIALEKOVÁ, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim, SIA XXV/1, 103—160.
- CZERSKA, B. 1972: Żelazne klucze, klódky i cześci zamków z grodu wczesnośredniowiecznego na Ostrówku w Opolu, WA XXXVII, 55—71.
- DOSTÁL, B. 1970: Severovýchodní předhradí Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 15, 117—144, tab. XXIII—XXIV.
- DOSTÁL, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- DOSTÁL, B. 1977/78: Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 22/23, 103—134, tab. V—XII.
- DOSTÁL, B. 1986: Velké zahloubené stavby z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 31, 97—137.
- DOSTÁL, B. 1987a: Stavební kultura 6.—9. století na území ČSSR, AH 12, 9—32.
- DOSTÁL, B. 1987b: Obytné zemnice z řemeslnického areálu Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 32, 63—100.
- FEHRING, G. P. 1972: Unterregenbach. Kirchen, Herrensitz, Siedlungsbereiche. I—III. Stuttgart.
- HRUBÝ, V. 1958: Klíče z doby hradištní na Moravě, ČMMB XLIII, 49—66.
- KLANICA, Z. 1972: Velkomoravské řemeslo. Liberec.
- KLANICA, Z. 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- KLÍMA, B. 1980: Zámečnická práce staromoravských kovářů v Mikulčicích. StaÚ Brno VIII/3, Praha.
- KOCH, U. 1984: Der Runde Berg bei Urach. V. Die Metallfunde der frühgeschichtlichen Perioden aus den Plangrabungen 1967—1981. Heidelberg.
- KOSTRZEWSKI, J. 1974: Kultura prapolska. Poznań.
- KOSTRZEWSKI, J. 1952: Sprawozdania z badań na grodzisku w Gieczu w pow. średzkim za r. 1949. StWcz I, 164—165.
- KUDRNÁČ, J. 1970: Klučov, staroslovanské hradisko ve středních Čechách. Praha.
- LUKASIEWICZ, K. 1939: Przedmioty żelazne z Gniezna. In: Gniezno w zaraniu dziejów. Poznań.
- NOVOTNÝ, B. 1963: Výzkum velkomoravského hradiště „Pohanska“ u Nejdku na lednickém ostrově, PA LIV/1, 3—40.
- PIASKOWSKI, J. 1960: Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X—XIV w. In: Gdańsk wczesnośredniowieczny II. Warszawa.
- POŠVÁŘ, J. 1966: Platební prostředky ve Velkomoravské říši. In: Sborník I. numismatického symposia 1964, 40—48. Brno.
- POULÍK, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, PA XLVIII, 241—388.
- POULÍK, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- POULÍK, J. 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: Velká Morava a počátky československé státnosti, 9—80. Praha—Bratislava.
- SEJBAL, J. 1960: K počátkům peněžní směny ve Velkomoravské říši, ČMMB XLV, 73—82.
- VENDTOVÁ, V. 1989: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia, SIA XVII/1, 119 až 232.

SCHLÜSSEL UND SCHLOßTEILE VON BŘECLAV-POHANSKO

Im Laufe der Grabungen in Břeclav-Pohansko wurden während der Jahre 1958 bis 1986 20 Schlüssel, 5 Schloßriegel und 2 Schlüssellochbeschläge gefunden. Im Vergleich mit dem Fundbestand in Mikulčice ist es interessant, daß die Schlüssel und Schloßteile im Bereich des Herrnsitzes in Pohansko fast nicht auftraten und im Gegenteil dazu häufig in Siedlungs- und handwerklichen Arealen der niedrigen Gesellschaftsschichten in der nordöstlichen und südlichen Vorburg und in der ehemaligen Baumschule auf der Burg vertreten waren. Am meisten fand man die Schlüssel in quadratischen Grubenwohnungen (8 X), in Werkstätten (4 X) und in verschiedenen Vorratsobjekten (4 X).

Unter 20 Schlüsseln waren 12 Hohlschlüssel, 4 Hakenschlüssel und 4 ankerförmige „lakonische“ Schlüssel. Auffallend ist die verhältnismäßig große Zahl der lakonischen Schlüssel, die sonst auf unserem Gebiet nur sehr selten sind (je 1 Stück in Mikulčice und Libice). Unter den Drehschlüsseln gab es 3 kleinere, die wahrscheinlich zu Truhenschlössern gehörten. Vier massive Schloßriegel kann man der Größe nach zu Türschlössern, einen kleineren zu einem Truhenschloß rechnen.

Alle Schlüssel und Schloßteile aus Pohansko stammen ausschließlich aus den großmährischen Objekten (9. Jahrhundert). Was die Drehschlüssel betrifft, die bisher erst in die zweite Hälfte des 9. Jahrhunderts datiert wurden, deuten einige Komplexe mit Funden des Blatnica—Mikulčice—Stils an, daß sie vielleicht schon in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts vorkommen.

